

Правда і наука *sui generis.*

(Відповідь профана).

„Критика не должна быть журнальной перебранкой; она должна заняться дѣломъ болѣе серьезныи и достойныи — преслѣдованиемъ пустыхъ произведеній и, сколько возможно, обличеніемъ внутренней ничтожности и разладицы произведеній съ ложнымъ содержаніемъ“ — так між іншим визначив завдання й мету критики 50 років перед нашими часами Чернишевський. Багато з того часу води уплило, багато висловлених тодї думок і поглядів загинуло в Летії пожерто на вік-вічний забуттєм, а й досі сї немудрі, здавалось би, слова росийського критика доводить ся загадувати в усіх приводів, особливо полемічних. Як часто критика, — про полеміку вже й казати нічого, — зводить ся на порожню балаканину, а то й просто на ту пересварку, про яку з такою нехіттою мовив Чернишевський! Досить буває сказати щире й отверте слово про якийсь твір, як здебільшого ображений автор перший поспішає вилити на тебе всю злість, що накипіла на серці, втоптати тебе в багно, підсūваючи тобі якісь сторонні заміри, переверчуючи по своїому твої думки і всю справу певертаючи на особисту „перебранку“. А там ще й сторонні оборонці знайдуться, що теж не конче то вважати-муть на справжній зміст твоїх слів, вичитають у них те, чого й не снило ся тобі, закидають тебе обвинуваченнями, про які, здавалось би, й мови не може бути. І не вважаючи на всю нехіть та огиду до такого сорту полеміки, мусиш іноді брати в нїй участь, бо інакше твої опоненти не заважають ся сказати, що ти годен витягнути хустку з чужої кишенї,¹⁾ і попробуй-но знехтувати се дике обвинуваченіє! „Мов-

¹⁾ Зважив ся-ж недавно, наприклад, д. Хоткевич обвинувачувати мене в плягітїї, жадними доказами сього обвинувачення не підпираючи!

чить — виходить, винуватий” — так вияснить твою неохоту до такої полеміки опонент і іншим разом про хустку в чужій кишні говорити-ме вже як про таку аксіому, що й доказів не потрібно. Що се буде не полеміка, а тільки „перебранка“, та й то останньої вартості, і що вона плямить зовсім не того, проти кого звернена, — про се такий опонент не думає: йому часто любий буває самий процес „перебранки“.

Не для „перебранки“ надрукував я в IV книзі „Л. Н. Вістника“ за сей рік невеличку замітку про статю д. Стешенка „Новійшая українська поезія“; не для „перебранки“ берусь я й тепер за перо, щоб відповісти д. Стешенкови на його другу статю „З природу уваг д. Єфремова“, надруковану в VII книзі „Л. Н. Вістника“. І тим і сим разом у мене на меті було й є одно: висловити щиро й отверто свою думку про названі праці д. Стешенка, показати, кажучи словами Чернишевського, їх „внутренню значінню и разладицу“ і таким чином запобігти тому лихови, що могло від їх статі ся. І тим разом я уникав, і сим разом теж чинити-му, від тих особистих рахунків та натяків, яких, на жаль, повно в Стешенковій відповіді, що може бути чудовим зразком „перебранки“ і достачити аматорови добру колекцію „полемическихъ красотъ“. Правда, часом доведеться доторкнути ся й самого автора тих „красотъ“, але се вже не моя вина, бо характер нашої з д. Стешенком розмови залежить не від мене, а від моого опонента, що наче навмисне усіх заходів ужив, аби звести полеміку на дуже мені немилій особистий грунт і надати їй вигляд прикрої мені „перебранки“. Прохую наперед у читачів пробачення за сей вимушений особистий елемент; одно, що можу зробити — се подбати, щоб того елементу було як найменьше, а тепер почну ab ovo.

Як що пригадує собі читач, у своїй замітці „Критика sui generis“ (Л. Н. Вістник, IV) я обговорюю надруковану в російському місячнику „Научное Обозрѣніе“ (р. 1902, кн. XII) статю д. Стешенка „Новійшая українська поезія“. І з наукового і з літературного боку названа праця д. Стешенка не варта була-б серіозної уваги, як би з неї не пробивалися дуже яскраво риси критики sui generis, — такої критики, що, як я тоді сказав, „може багато зашкодити українській літературі, понижуючи її в очах людей тямущих і баламутячи голови нетямущим“ (Л. Н. Вістник, IV, 57). Видима неосвідомленість автора що до українського й російського письменства, дивне незнаннє самих елементарних речей,

плутанина думок, пезграбна, тяжка, поплутана форма — все се, прищерчене до того-ж ще надзвичайним самовпевненієм, уbrane в тогу всезнайства, меркло одначе перед нечуваною, кажучи лагідно, суб'єктивністю, з якою д. Стешенко роздавав нашим поетам патенти на заслуженість. Статя його на тямущого читача робить таке вражіннє, що у автора є між нашими поетами свої улюбленики, яких він усікими способами протегує, але є також і пасники, яких він здебільшого проминає мовчки, не загадуючи ніже словом єдиним, ніби даного поета й на сьвіті не було. Означені риси в статі д. Стешенка проступають так виразно, а негативна їх вартість така очевидна, що я, бажаючи звернути увагу нашої освіченої громади на виявок такої критики *sui generis*, разом із тим думав, що не маю потреби вдавати ся в детальну критику елементарних помилок автора, ні тим більше — розводити з ним довгу полеміку. Тим то тільки деякими ілюстраціями з статі „Новійша українська поезія“ я поясняв свій погляд на цю працю. Я гадав, що читачам і цього досить буде, щоб зrozуміти, яку вартість має статя д. Стешенка і який прибуток із неї нашему письменству; в другого боку я — каюсь — мав наївну і, як виявилося, цілком безпідставну надію, що й самому авторові моя невеличка і, як що зважити на всі прикмети Стешенкової праці, досить ще лагідна замітка буде корисна тим, що примусить його хоч на далі серіознійше відносити ся до поважніх справ і не трактувати їх таким способом, який може стягнути на автора заслужені нарікання та глузування. На жаль, що до самого автора принаймні, я помилився і тепер свою помилку мушу покутувати, беручи *volens-potens* участь у полеміці такого сорта, яка мені зовсім не до вподоби. Д. Стешенко і сим разом не зміг стати по-над особисті рахунки і добачивши в моїх увагах одну лиши образу свого учено-го маєстату, консеквентно пішов далі: певність, що він держить у своїх руках патенти на заслуги, натхнула його певністю, що він посідає також і перуни против тих, хто зважується тієї думки не поділяти. Наслідком цього явила ся відповідь мені в кілька разів більша від моєї замітки, щедро присмачена і прищерчена лайкою, недотепніми — *sit venia verbo* — дотепами, глузуванням та солоними компліментами що до моєї особи. В своїй відповіді д. Стешенко силкується довести, що я съвідомо сказав про його неправду та що вся моя замітка, кажучи його словами, „не що інше, як 1) вихоплювання окремих фраз із цільних місць, потрібне

д. Сфремову для перекручення значіння моїх (д. Стешенка б-то) тез і 2) видумування неіснуючих у мене (знов таки у д. Стешенка) порівнянь і навіть цілих фактів із вищезгаданою метою⁴ (Л. Н. Вістник, VII, 39). д. Стешенко не завагав ся кинути мені саме страшне й ганебне не тільки як для письменника, але й просто для людини обвинувачення, що я задля якоїсь невідомої мети съвідомо допустив ся неправди і съвідомо-ж одурив своїх читачів, що я надуживаю печатного слова і граю ся пером „для пустословія“, що я ославлю невинного д. Стешенка всякими способами і не цураюсь найдрібнішої зброї, аби „знищити його з головою“. Опинившись під вагою такого страшливого обвинувачення, не маю іншої ради, як на-ново переглянути мої смертельні гріхи — оті мої „перекручення“ та „видумування“, хоч мушу призватись отверто, що п'єрспектива знов иеретрушувати плоди критичного пера д. Стешенка вже заздалегідь наповняє мою душу страхом та нудьгою. Та нічого робити!

Але попереду одна увага. Як правдивий лицар без страху й догани, д. Стешенко ступня не ступить, щоб не подати моїй неправдивій особі якоїсь моральної науки; він весь палає благородним обуреннем, з уст його раз-по-раз, до речі й не до речі, зривають ся ремствування на мою неправдивість, а що вже правді нещасній — то найгірше дістаеться. Не знаю, як на кого, але на мене сії занадто рясні покликування на правду роблять зовсім не те вражине, на яке очевидно рахує автор. Припустім, що ви зустрічаєте людину, яка після ні впало, починає вас і кожного, кого побачить, запевняти, що вона зовсім здорована, а от той ваш сусід — хорій, — яке такий вчинок може зробити вражине? Напевне перша думка у вас буде, що тут щось да не так, що така людина тільки хоче запевнити всіх і себе саму насамперед, що вона здорована, а навспріжки їй чогось бракує. Так само й від патетичних вигуків д. Стешенка про правду тхне чимсь таким, що уважного читача примушує непевно оглядати ся. „І на віщо, — думаєш собі, — сей чоловік так побивається про власну правдивість, підморгуючи на когось іншого, коли ніхто й не думає завдавати йому брехні? Тут щось не гаражд“... Перша думка, що „тут щось не гаражд“, перейде в переконанє, коли читач завважить, що д. Стешенко силкується довести свою правдивість на-віть тоді, як сам не дуже то на правду оглядається, й подаючи опонентови якусь моральну науку, зараз же сам робить як раз

навпаки. Зазначивши сю загальну рису відповіді д. Стешенка, обернемось до її змісту.

Перша догана, що на мою біду голову спадає зовсім несподівано, мов грім із ясного неба, — се та, що я „забив баки“ читачам „Л. Н. Вістника“, затайвши від їх, що саме писав у „Вістнику“ ж перший рецензент Стешенкової статі д. І. Л. Д. Стешенко „розгорнув замітку“ про себе в II кнізі „Л. Н. Вістника“ й вичитав там „взагалі прихильну відозву“. Нічого робити, — розгортую й я (тільки не замітку д. І. Л., бо вона така коротенька, що й розгортати нічого), II книжку „Вістника“ і читаю спершу переказ змісту Стешенкової статі, а потім від слова до слова ось що: „Загалом скажемо, що статя д. Стешенка дуже вже традиційно-патріотично-українська. Критичний твір складається з двох рис — суб'єктивної й об'єктивної; у д. Стешенка за інадто панує перша... Критика повинна бути все таки критикою і коли вона не тримається ся власного критичного базису, то робить ся або лайкою, або піснею „хвалебною“, якою зробила ся статя д. Стешенка“¹⁾ (Л. Н. Вістник, II, 141). Як що д. Стешенко думає, що в наведених словах містить ся прихильна оцінка його статі, то, річ певна, не мое діло виводити його з сієї приємної помилки; тим більше не маю жадної охоти про се сперечати ся. Одну тільки, і то невеличку увагу від себе додам: слово „суб'єктивний“, — про се д. Стешенко може довідати ся, розгорнувши перший ліпший „Толковый словарь иностранныхъ словъ“, — значить іноді те-ж саме, що особистий, сторонничий, отже несправедливий і, вдається, наведена цитата жадних сумнівів не дає що до того значіння, яке вкладає в се слово д. І. Л., що ужив його в дуже навіть категоричній, суперлятивній формі („за інадто панує“). А що д. І. Л. в своїй теж за інадто коротенкій рецензії не пробує свою думку оперти на детальнішому розгляді Стешенкової праці й довести до відповідних консеквенцій, то я й визначую на початку своєї замітки, що д. І. Л. „ніби не зважується ся договорити свою думку до краю, поставити крапку над і“ (Л. Н. Вістник, IV, 57). Д. Стешенко на підставі сих моїх слів силкується упевнити

¹⁾ Мушу завважити, що замітка д. І. Л. містила в собі більше уваги про статю д. Стешенка, і то увага далеко не хвалебних, та не мотивованих гаразд. От тим то я, не маючи під руками самої статі д. Стешенка, пропустив ті уваги, боячись не вкривити ними його. *Л. Ф.*

читача, що ніби я й д. І. Л. хочу підсунути свою думку про шкідливість для української справи статі „Новейшая украинская поэзия“, — і зовсім даремно силкується: адже ясно, що в тім то я й добавлю хибу рецензії д. І. Л., що вона „не ставить крапки над і“, себ-то, про шкодливість Стешенкової статі не говорить. А от на віщо д. Стешенко хоче вичитати в моїй замітці як раз те, чого саме в їй нема, та ще й догану мені складає — отсє вже справді не ясно. Хиба для того, щоб лекше довести мою „передувати правду? Отсє перший зразок характерної для д. Стешенка манери. Згадуючи мало не за кожним словом про правду, зараз же перевертати слова опонента по своєму, часто зовсім навпаки їх дійсному значенню, і тут же благородно обурювати ся й ремствувати на витвір власної фантазії. До чого така манера доводить, видно буде пізнше, а тепер ходім далі за д. Стешенком.

Моя характеристика Стешенкового критичного методу, який я прирівняв до уживання з власної уподоби „глазомъра“ та „біночля“, з якими автор виробляє які сам хоче маніпуляції, викликала сувору відповідь: „Д. Ефремов говорит неправду“, бо „я (д. Стешенко б-то) двічі вказую на ті провідні нитки, якими муши кермувати ся при начерку ходу літератури“ (Л. Н. Вістник, VII, 40). Ні, добродіє, я сказав правду, бо критик може не то двічі, а й тричі чи й більш разів „нитки“ зазначити і все-таки уживати одного „глазомъра“, скоро ті „нитки“ так тільки, про людське око істніють, а на ділі раз-у-раз випорсують із його невільних рук. Не мені-б, якого д. Стешенко тут же звеличував титулом профана, та ще й „незвичайного“, нагадувати про се ученому авторови, але муши, коли він, сей учений автор, сам не догадується, що не досить зазначити „нитки“, а треба ще і вдергати їх у руках. А д. Стешенко не вдергав і з своїми „нитками“ в ролі критичного методу опинився в плачливому становищі одного з Квітчиних героїв, — того самого Лопуцьковського, що без перестану „вояжировалъ изъ Чернигова въ Воронежъ“. Ось бо що оповідає про себе сей достойний прообраз д. Стешенка: я, каже, „занимаюсь (хозяйствомъ) и устраиваю его по новой методѣ, слышаний мною отъ одного проѣзжаго на пути, когда я вояжировать въ Воронежъ. Метода очень хороша, но я ее не понялъ и часто сбиваюсь.“ Критичний метод д. Стешенка дуже скидається на господарський Лопуцьковського; ріжниця між ними

тільки одна: останній сам смиренсько признається, що часто збивається з своєї „хорошої методи“, тоді як д. Стешенко такої похвальної отвертості не має і безперечно збиваючись на кожному ступні удає, що розуміє свою „методу“, і навіть ображається, коли йому показати його помилки. Що „хороша метода“ вимагає, аби учений ясно визначив, з якого погляду має трактувати обіграну тему — про се д. Стешенко очевидно чувесь, але що він собі того добре не второпав, то і збивається раз-у-раз і замісся консеквентного переведення основного погляду та провідних думок дає якісь обривки таких загальних і тим самим зовсім порожніх фраз, які власне не мають ніякого ясно означеного змісту і через те ані трохи не помагають читачеві орієнтуватися серед оповідання д. Стешенка. Його „нитки“ раз-у-раз обриваються в його в руках, і ці обірвані кінчики своїм хаотичним безладдям тільки затмнюють, що власне хоче сказати автор. Вся справа в „нитками“ д. Стешенка виглядає дуже паївно: говорить-говорить чоловік, що на язык спаде, а потім згадає раптом — „а десь же у мене нитка була, треба її вхопити“, — і в результаті одна-дві часто не до речі пристосовані фрази про те, що, мовляв, „українська поезія була воплощенієм общечеловіческихъ задачъ въ народныхъ формахъ“, або „талантливо соединила европейські форми съ присущимъ ея народу напряженіемъ реализма“. Як саме українська поезія втілила загально-людські завдання в народну форму, як саме виявилося поєднання европейських форм із реалістичним напрямом — от на се і звернув би головним чином свою увагу критик, що справді розуміє „хорошу методу“ й міцно держить у руках свої „нитки“; а д. Стешенко самими голими фразами тільки й обмежується, поки знов якось раптово не згадує, що вже падійшов час виткнути обірваний кінчик „нитки“. Щоб д. Стешенко більш не дорікав мені, що я утаїв од читачів його методу, я трошки довше на цій зупинюся й дам кілька зразків її переведення. Д. Стешенко в своїй статті збирається ся прослідити що до української літератури „степень отраженія в ней западних течений, величину прогресивнѣ тенденцій“ („величина тенденцій“ — не знаю, чи можна якою людською мовою отаке сказати! С. Г.) „и полноту условій („полнота условій“ — знов!) вищій красоты или естетичности“ (Научное Обозрѣніе, стор. 38), додаючи до цього згодом (стор. 43) ще „степень самостоятельности“ української літератури. Чудово, метода справді „очень хороша“, — але,

не звіряючись на автора, попробуймо самі прослідити, як виконав він свої завдання. Візьмімо на зразок от хоч би його третій пункт — оту „полноту условій“ естетичності, бо сьому пунктови найбільшу перевагу віddaє автор і найчастійш про його згадує, — значить, виконав найкраще. Коли ми почнемо вибирати з статї д. Стешенка усе, що до цього пункту належить, то у нас просто в очах зарябити. Артистична форма творів Котляревського „способна вызвать въ насъ чувства удовлетворенія... „онъ (Котляревський) сумъль облечь свои мысли въ истинно поэтическія стихотворныя формы“ (стор. 40)... „мы чувствуемъ въ нихъ (творах Гулака) присутствіе большой силы таланта“ (41)... „относительно Шевченка дѣло обстоитъ какъ нельзя лучше“ (43)... „искренность чувства и грандіозность образовъ, сила чувства и пластичность картинъ блещутъ на каждомъ шагу въ произведеніяхъ украинскаго поэта, не оставляя желать ничего лучшаго“ (45)... Федъкович „посвятиль дозу (sic) времени и стихотворной поэзіи и стихотворенія его полны большой силы“ (47)... твори Федъковича „пользуются значительною известностью и заслуженнымъ почтеніемъ“, він „составляет особенную гордость Буковины“ (48)... „такое серьезное направление музы Старицкаго дѣлает ее достойной серьезнаго вниманія. Этому еще болѣе способствует сила выраженія Старицким своих поэтических замыслов (?), достигающей (!) у него значительных розмѣров: она является, конечно, результатом у него (sic) большаго художественнаго дарованія“ (48)... „содержаніе его (Франка) творчества облечено притом в талантливую форму и благодаря ей получает большую важность“ (50)... „талант у нея (Лесі Українки) безспорный; красота ея поэтических образов виѣ всякаго сомнѣнія“ (51)... „сила крупнаго поэтическаго дарованія Самійленка представляется вопросом решенным давно“ (52)... „произведенія ея (п. Старицкой) отличаются красотою поэтических образов и изящностью выраженія“ (52)... „его (Славинського) стихотворенія отличаются пластичностью изображенія и реалистичною красотою... талант его несомнѣн“ (52)... „произведенія Крымскаго отражают на себѣ печать истиннаго таланта и потому пользуются полным и заслуженным почтеніем“ (53)... поезії Дніпрової Чайки „милы, изящны и обличают в поэтессѣ много

поетичності і красоти изображення" (53)... „дарованіе у Грабовского, разум'ється, безспорное“ (53)... „ряд его (Чернявського) произведеній отличается безусловною художественностью и обличает в авторѣ их серьезное дарование“... „лучшія произведенія Чернявскаго отличаются притом п'єжною красотою поетических образов“... „Эти пьесы, облеченные формой истинного дарования, вполне позволяют нам ожидать от Чернявскаго недюжинных шагов (sic) в области стихотворной поэзіи“ (53—54)... „позднейшія ея (п. Романової) произведенія показывают все большую обработанность формы и красоту поэтической мысли и заслуживают названія истинно художественных произведений“ і т. і. т. і. Ху, досить!... Чи не здалось читачеви, що він безліч разів „вояжировалъ“ з Чернигова до Вороніжа й назад з д. Лопуцьковським, коли він читав отсі шаблонові, порожні фрази і майже однакові для кожного автора, одноманітні, як і подорожі Лопуцьковського, характеристики? Думаю, що коли й винесе що-небудь з їх читач, то в усякім разі не те пересувідчене, що автор їх користував ся з якоє методи, а не просто лише нанизував гучні слова та фрази. Знов нагадую, що ми вибрали найкраще і найбільш консеквентно у д. Стешенка переведений пункт; що ж до інших його „ниток“, то діло з ними стоїть ще гірше; вказничивши їх, д. Стешенко моментально і радикально про їх забуває, а ті їх обривки, які читач іноді може виловити в морі порожньої балаканини, своїм плачливим виглядом тільки підkreślлють, що власне ніякою методою д. Стешенко не користував ся, коли відбував свої пустопорожні „вояжі“, і ніяких основних поглядів та провідних гадок не зумів перевести. Таким чином із методольгічного погляду статя д. Стешенка — найкращий зразок того, на що сходить „хорошая метода“ в руках чоловіка, який „не понял и часто сбивается“. Але з мене й сього не досить, — я позволю собі ще запитати у д. Стешенка, чим позначилися його „нитки“ на виборі поетів, про яких саме треба згадати і яких можна проминути? Чому, напр., пані Старицька, чи Романова відповідають тим принципам, які він сам поставив міркою для наших поетів, а Руданський, Кониський, Щоголів, яких тільки імена він згадує, або Гребінка, Глібів, Ніщинський, Грінченко, яких і зовсім у його не знайдеш, — не відповідають? Чим напр. краса поезій Гребінки або Глібова низша від краси поезій п. Старицької

і чим „величина прогресивних тенденцій“ у Кониського чи д. Грінченка не дорівнює такій же „величині“ у п. Романової? Чому „Гомерова Одиссея“ Ніщинського-Байди не варта й згадки, коли перекладничу діяльність д. Старицького поставлено сьому письменниками в величезну заслугу?... На такі й ім подібні питання статя д. Стешенка не дає жадної відповіді, — ось чому його „критичний“ метод я прирівняв, — і здається, мав у тім повну рацію, — до манипуляцій з біноклем. Обходить він сі питання (опріч одного, правда — про д. Грінченка, але про се потім) і в своїй відповіді на мою замітку, — ось чому я знов маю повну рацію сказати, що даремно д. Стешенко і сим разом потурбував неповинну правду: їй очевидно милійше перебувати в товаристві з профаном.

До речі про мое профанство, яким не раз коле мені очі д. Стешенка, підкреслюючи тим свою вченість, — я не тільки не ремствує на його за сю назву, а і напиаки: „благодарю, пріємлю и ничтоже вопреки глаголю“. Скажу більше: я ніколи й не претендував на титул ученого, бо з одного боку я думаю, що справжня наука накладає на своїх прислужників такі високі обовязки й завдання, які може мені будуть і не під силу; а з другого — й те мені відомо, що бувають часи, коли наукою, як щитом, прикривається ся патентоване неуцтво, коли так багато з'являється „учених“ з дутою повагою й проблематичними заслугами, з незмірними претензіями і разом дуже мірними правами на ті претензії, що безпечніше стояти на позиції профана. Для мене особисто ся позиція зручна тим, що не ображаючи моєї глибокої поваги до справжньої науки, якої прислужники здаються мені високим і недосяжним ідеалом, вона разом із тим вилучає мене з того другого гурту прислужників науки, до якого я й сам не бажав би належати. Зручна мені ся позиція ще й тим, що тепер я съміливійше можу завдавати ученим людям, як от д. Стешенко, деякі питання, про які трошки соромно було-б говорити, не маючи репутації профана. Коли-ж їх ученої відповіді я не зрозумію, то знов таки не мати-му потреби з тим крити ся і глибокодумно удавати, що розумію, а могти-му по широти призватись: „що-ж, профан єсъм, не розумію“, — і вчені люди не повинні за те на мене ремствувати. Зваживши се все, я можу тільки дякувати д. Стешенкові за те, що він призначив мені таку чудову позицію. Одно тільки з його боку не зовсім добре — се та пиха і те неукрите призирство, з якими

він дивить ся на нас, на профанів. Пиха взагалі риса не конче то гарна, а що до профанів, то ще й цілком зайва, бо чи-ж велика честь переважити профана? Ну, та се між іншим, а тепер поведу розмову з тієї позиції, яку так ласково призначив мені д. Стешенко.

„Неук ніколи не дасть тих думок златих, які ученую главу по всяч час посідають“ — таку думку висловив один із учених дяків-пиворізів (комедія „Чумаки“ д. Карпенка - Карого), який з д. Стешенком має ту спільну рису, що так само з пихою та прizирством дивить ся на профанів. Думка зовсім справедлива: неук до висловлювання „думок златих“ не здатний. Однаке він може і має право, і ніхто йому сього права не спроможен відмовити, — прислухати ся до річай учених людей. Думаю, що й мені, при-заному неукови, належить се право, і я починаю прислухати ся до тих „думок златих“, які — ученую главу д. Стешенка посіда-ють і виявляють ся в його науковій розправі „Новейшая украин-ская поэзия“. Деякими здобутками, що ними збагатило мене читанie сїєї розправи, хочу поділити ся з читачами.

Поминувши такі дрібниці, як те, що д. Стешенко називає (стор. 39 „Научн. Обозрѣнія“) відому Богдановичеву поему „Душечкою“ (вона справдї зветься „Душенька“) та що першим проявом народного напряму в росийському письменстві уважає „Антона Горемыку“ Григоровича (стор. 39), хоч той самий автор ще ранійше надрукував повість „Деревня“, — ми па стор. 42 натрапляємо на справдї золоту думку. „Жизнь, а потому и поэзия обѣих русских народностей, — навчає нас д. Стешенко, — выросли вполнѣ независимо“. Не вважаючи на всю мою пошану до наукового авторитету автора сїєї правдиво золотої думки, мене бере сумнів. Як то, міркую собі, життє українського і росийського на-родів виростало (як що взагалі життє може виростати) незалежно одно від другого, коли історичні факти показують як раз навпаки? Адже-ж той період, про який мова у д. Стешенка (перша половина XIX віку) зовсім недвозначно виявив цілком противолежну тенденцію — тенденцію росийського централізму, яка формально до найвищого степеня дійшла 1842 р., коли скасовано окремий для України суд. Скасование Литовського Статута знищило на Україні останні прояви автономізму та незалежності від загально-росий-ського устрою і від тоді все вело до того, що обидва народи, вхо-дячи в близькі стосунки, все більший і більший вплив обопільно

одбирали й оддавали. Життє обох народів де далі все густійше переплутувалось ріжними спільними нитками: і однаковою долею політичною, і соціально-економічним становищем, і умовами духовного життя (освіта, школа, преса), і адміністративно-юридичним устроєм і т. і. А коли перепліталося життє, то не могли вже не переплітати ся й обопільні літературні впливи обох народів. До того-ж репрезентанти української й російської літератур часто були звязані особистими дружніми і товариськими відносинами, та й те не рідко трапляло си, що один і той самий письменник одночасно брав участь в обох літературах. Згадаймо тільки такі факти, як відносини Максимовича та Бодянського до сучасних російських учених, як приятелювання Куліша з Плетньовим, як гурток прогресивних письменників на початку 60-их років у Петербурзі, до якого гуртка належали і Шевченко, Куліш, Костомарів, Марко Вовчок та інші українські письменники поруч російських; з другого боку одна згадка про спільних для обох літератур робітників викликає з пам'яті цілу низку добре всім відомих імен, яких навіть непотрібно називати. За таких обставин, коли життє, літератури й особисті відносини літературних діячів обох народів переплітаються між собою сотнями усіх ниток, і не можлива навіть цілковита незалежність тих літератур та свобода від обопільного впливу.¹⁾ І справді такий вплив був, бо се-ж факти загально-відомі, що Пушкін „обкрадав“, як він сам казав, українські пісні, пишучи свою „Полтаву“; що реалізм української літератури, впливнувши на Гоголя, через його створив той потужний реальний напрям, який і досі становить силу і красу російського письменства; що геніальні Шевченкові пісні викликали серед російських письменників і безпосереднє наслідування і т. і. З другого боку не треба й говорити про вплив російського письменства на українське: ма-бути чи не кожний з наших письменників у більшій або меншій мірі сам його відчуває на собі.²⁾ І я не бачу тут нічого для укра-

¹⁾ Цікаві думки з цього приводу, хто хоче, може знайти в таких відомих працях Драгоманова, як »Чудацькі думки про українську національну справу«, »Листи на наддніпрянську Україну« та ін.

²⁾ Тай звідки-ж узяли ся-б ті нарікання на помосковленнє нашої інтелігенції, які так часто доводить ся чути, коли-б ніякого впливу на Українців від російського життя і письменства не було? Про се знов таки багато говорив Драгоманов у згаданих працях.

їнського письменства ганебного, бо се-ж єдиний нормальний шлях, яким розвивається кожне письменство, що й само відбирає усякі впливи, перетворюючи їх цілком самостійно творчим духом своїм, і власним впливом віддачує іншим письменствам. Говорити в наші часи про якусь абсолютну незалежність якого-б там не було письменства тим більш чудно, що тепер першою прикметою, *conditio sine qua non* справді наукової праці уважається порівнююча метода, вироблена спершу в природничих науках і з таким великим успіхом перенесена до гуманітарних, — та метода, що насамперед шукає звязків між проявами духового життя усієї людськості. Розміркувавши так, мусимо прийти до того переконання, що „златая“ думка д. Стешенка — просто помилка, для профана може й невелика, але для вченої людини дуже й дуже чудищна. Цікаво однаке, звідки та помилка взяла ся, з якого настиння виріс той китайський мур, яким д. Стешенко розгородив житте і письменства двох народів? Здається я не помилюся, коли причину такої для вченої людини просто непростимої помилки шукати-му серед „ниток“ д. Стешенка: йому, бачте, хочеться прослідити „степень самостоятельності“ української поезії, і як він „хорошої методи“ добре не второпав, то й збив ся на першому-ж кроці, за одно взявши самостійність і цілковиту незалежність і за-для самостійності одгородивши українське житте та письменство китайським муром від російського, а разом і від усього сьвіту...

Йду далі за д. Стешенком і на 43 сторінці його статі читаю: „Благополучно(?) пройдя 20-е и 30-е годы, украинская литература вступила в кievский период, т. е. в 40-е и 50-е годы своего развития. Что же происходило в это время на Украинѣ? На страже интересов была поэзия и готовила ей широкую и бессмертную участь пробуждения (sic). Толчок дан был Костомаровым, как крупным ученым-историком. Его дѣлом было основание им с другими украинцами Кирилло-Меѳодіевского братства, имѣвшаго цѣлью уничтожение крѣпостничества. Поэтическими выразителями и дѣй новооснованаго братства были Кулиш и Шевченко, но главным образом, конечно, послѣдній і т. и. Знов поминаю дрібницї, як от, що „на страже интересов“ стояла поезія, а початок руху зробив тим часом Костомаров, „как крупный учений-историк“ (який звязок? — пытаю), або що Кирило-Методіевське братство мало на меті єдине знесеніе кріпацтва, тоді

як се був тільки один, хоч і дуже важний, певна річ, пункт у широкій програмі братства. Поминаю також і те, що в 50-ті роки нї київського, ані якого іншого періоду розвитку української поезії не могло бути, бо то був, по упадку Кирило-Методієвського братства і засланню його членів, перший антракт в історії українства, що перепинив усякий розвиток аж до другої половини 50-их років, коли почав ся вже петербурзький період.¹⁾ Сі дрібниці, oprіч останньої, показують, правда, якусь дуже чудну плутанину, але нехай і так буде, що вони залежать просто від невдатного вислову, тим то мінаймо їх. Але отсе для вченого автора вже зовсім не добре — не знати, що Куліш-поет у 40-их роках був, як відомо з власних слів Кулішевих, тільки „автором кур'езної поэмы, составленной из кобзарских автентичных и апокрифических дум, соединенных между собою стихами собственного издѣлія“ („Воспоминанія о Н. И. Костомаровѣ, — Новъ, р. 1885, т. IV, № 13, стор. 63), а писати власне поезії почав далеко пізнійше, вже по смерті Шевченка, в часи „Основи“ (ib., стор. 73). Тай змістом своїх поезій Куліш не багато дає підстав для того, щоб прикладти до його епітет „поетическаго выразителя ідей новооснованного братства“, як се справді можна зробити що до Шевченка та Костомарова. Таким чином жадної рації нема Куліша-поета відсувати до 40-их років²⁾, а тим часом сю елементарну помилку д. Стешенко робить іще і вдруге на стор. 46 („В лицѣ Шевченка и поетов, вродѣ Костомарова, Кулиша и других(?), украинская поэзія 40-их и 50-их годов достигла своего апогея“), — дарма, що в низу тієї самої сторінки, з якої взято останню цитату, двічі вже народжений Куліш народжається ся ще і втретє: „Общество (60-их років)... рождает ряд поэтов, Щоголева, Кулиша“ і т. п. Що

¹⁾ За час від р. 1850 до 1855 українською мовою в Росії вийшло всього 10 книжок, переважно етнографічного змісту. Що до поезії спеціально, то тоді видано було 4 збірники віршів (Боровиковського, Огієвського, Яцимирського та Афанасєва-Чужбинського; дивись д. Комарова »Бібліографічний покажчик нової української літератури«, Рада, 1883, стор. 468), все таких авторів, яких д. Стешенко в своїй статті навіть і не дус. Отсі факти найкраще показують, чи можна брати за «період розвитку» таку порожню діру, якою були 50-ті роки.

²⁾ У »Віку«, з приводу якого власне й написана стаття д. Стешенка, Куліш стоять на своїм місці — на чолі поетів-шестидесятників, але наш автор цього очевидно не завважив.

сказати з приводу отсіх усіх помилок — просто не знаю; досить мабуть буде завважити, що моїому профанському розумови ся історія з Кулішем у статї д. Стешенка остається темною й невиясненою.

„Пробужденіе галицької часті України шло с 60-х годов быстрыми шагами“, — читаємо на стор. 49 в статї д. Стешенка. Галицький читач, певна річ, краще від мене зможе оцінити таку занадто прихильну характеристику тих часів, коли в Галичині кипіла завзята боротьба за азбуку, правописъ та обряд, коли московофільство вперше виступило (1866 р.) з теорією „єдиного народу від Карпатів до Камчатки“, коли мертвотність, що панувала серед галицької громади, не давши розвинути ся, занепастила, навіть такий визначний літературний талант, яким був Федъкович. Галицький читач вияснить д. Стешенкови, що пробудженіе Галичини, яке тільки блиснуло було на початку 60-тих років і зараз же згасло, можна починати лише з другої половини 70-тих років; може він оповість нашому авторови, які саме події викликали те пробудженіе, як воно виявилось і яким шляхом пішла молода галицька інтелігенція. Мені тут з д. Стешенком їчого робити, тим то, полішивши його на часок на ласку галицького читача, я обернуся до центрального пункту статї „Новѣйшая украинская поэзія“ — до Шевченка.

Вже в своїй першій замітцї я звернув увагу на досить виразну, хоч може й самому авторови „златих“ думок несъвідому тенденцію — принизити Шевченка; я навів там зразки тієї причепливої критики, а також і тих льотічних помилок та плутанини, котрі до того доходять, що на протязі 5 рядків автор із мудрим і поважним виглядом висловлює дві діаметрально супротилежні думки. Д. Стешенко з цього приводу знов апелює до правди, знайшовши у мене і „недобросовісне поводження“ і „недобрі заміри“ і „грубу неправду“ і ще не знаю що; він запевняє, що я „повисмікав“ з його статї окремі фрази, „повидираю їх із живого місця“ і таким способом поперекручував його думки. Отже користуючись із ласкавої допомоги д. Стешенка, попробую на-ново пereглянути справу.

Д. Стешенко сам передказує „хід думок у своїй статї“, — мені лишається ся тільки скористувати ся з його передказу. Шевченко від своїх попередників — Котляревського та Гулака, в якими звязують його „ряд подражаній народної п'еснѣ и картины из на-

родної жиції" — прийняв на спадщину реально-народній напрям. „Но, — завважає зараз же д. Стешенко, — продолжая д'ло предшественников, Шевченко, понятно, не создал ничего нового и оригинального, что дало бы основание думать о постоянной жизни и способности к развитию украинской поэзии: только поступательное ея шествие дает право на такое заключение" (Научное Обозрение, стор. 41). Хай дарує мені д. Стешенко мое неуцтво, але й тепер, коли я вже цілком навів його слова, з усіма прикрасами, я думаю теж саме, що й перше думав: д. Стешенко зовсім виразно і недвозначно сказав, що Шевченко нічого нового й оригінального нашій літературі не дав. Мало того, в своїй відповіді на мою замітку д. Стешенко дав іще новий доказ на те, що я не помилився і його думки не перекрутів. „З сього уступу, — каже він, — ясно (і через те я кажу „понятно“), що Шевченко, як і всякий інший діяч і в кожній сфері діяльності не злетів із неба, але мав звязки з попередниками і що коли він тільки приняв і продовжував їх напрям, то звісно, що нічого нового й не міг дати. Се, — язвить мене д. Стешенко, — річ зрозуміла для кожного, що хоч трохи знайомий з льотікою" („Л. Н. Вістник“, VII, 41)... Облишмо поки що льотіку, бо й на неї ще прийде черга, а тепер, не зважаючи, що д. Стешенко знов зовсім таки даремнісенько потурбував правду, мені нічого не лишається ся, як тільки подякувати йому за допомогу: він ще категоричніше зрезюмував свою думку, віж се зробив був я. „Нічого нового й не міг дати" — се справді єдине, що можна вицідити з того quasi-наукового тумана, в який загорнув свою думку д. Стешенко, бо що значить у данім разі „поступательное шествие поэзии“, до чого воно, се „шествие“, тут притулене (не кажучи вже, що „шествие поэзии" — наче не по росийськи сказано) — я, призвати ся, не розумію і по просту, яко профан, думаю, що се нічого не значить. Се з одного боку; з другого — нагадаю д. Стешенкови, що коли він говорить про „новое слово" д. Старицького,¹⁾ то про

¹⁾ Виразно зазначаю, аби д. Стешенко не закидав мені більше «видумування неіснуючих у його порівнянь», що се мое власне порівнаннє д. Старицького з Шевченком, — але воно, як бачить читач, консеквентно випливав з цілої статті д. Стешенка і я тільки з того й користуюсь. Не моя отже вина, що воно зводить думки д. Стешенка ad absurdum.

„поступательное шествие“ і згадки нема, а просто, без жадних обмежень — „он (д. Старицкий) сказал новое слово в отношении своих предшественников“ (Науч. Обозрение, 48). А тим часом що може бути простійше: коли для одного існують якісь обмеження — прикладати їх і до другого. „Шевченко, поясняє нам д. Стешенко, — не злетів із неба, але мав звязки з попередниками“ — чудово! Тільки зараз же навертається питання: иу, а д. Старицкий — злетів? він не мав звязків із попередниками, відносно яких усе-ж таки присудив йому „новое слово“ д. Стешенко?... В данім випадку маємо ще одну деталь, для „правди“ д. Стешенка дуже характерну. В своїй статті він не говорить виразно, про яких саме попередників д. Старицького у його мова, так що читач може розуміти усіх українських письменників, із Котляревського почавши; поясняє се він тільки в своїй відповіді на мою замітку. „Я, — каже він, — зрівнюю Старицького з його попередниками, т. є. Щоголевим, Кониським, Куликом (а не Кулішем!) і т. д., ставлю зміст його музи вище пісень сих шестидесятників і зову той зміст „новим словом“ („Л. Н. Вістник“, VII, 43). Подякувавши д. Стешенкові за вказівку, де саме шукати попередників д. Старицького, і затянувшись собі добре сердитий вигук: „а не Кулішем!“, розгорнімо „Научное Обозрение“ на стор. 46, де мовить ся про поетів-шестидесятників, — імя Куліша стоїть виразно чорним по білому надруковано поруч імен Щоголєва, Кониського, Мови та Руданського, а про Кулика даремна праця наявіть і згадки шукати по цілій статті д. Стешенка. Яка історія!... Особливої пікантності набирає сей невдатний викрут іще й тим, що виконано його тільки десятком рядків нижче від такої науки, тоном суворого Катона зверненої до мозі особи: „треба мати справді дуже багато відваги, щоб іти на певне різіко — бути спійманим у виголошуваню такої явної неправди і все таки її виголошувати!“ (Л. Н. Вістник, VII, 43). Просто не знаєш, чому більше чудувати ся в цілій сїй історії — чи „златим думкам“ д. Стешенка, чи критичній його спріtnosti, чи його льогіцї, чи нарешті съмливости, з якою йдучи „на певне різіко“, не соромить ся заразом читати мораль другому.

Перехожу тепер до питання про „неуклюжесть стиха, освященную“, на думку д. Стешенка, вібі-то Шевченком. Наш автор і в сьому пункті силкується виправдити себе тим, що він вину за „неуклюжесть“ звертає не на самого тільки Шевченка, а й на тих

поетів, що йдучи його слідом („сь тяжелой руки Шевченка“ — милий вираз!), допускають ту „неуклюжесть“. Додержуючись стало прінципа перекидати швидче вину з себе на когось іншого, він і тут обвиновачує Сфремова, що „зовсім промовчус про сю другу причину і висува наперед одну першу, аби, зробивши такий витяг, надати моїм (д. Стешенка-б то) словам найбільш „крімінального“ характеру“ (Л. Н. Вістник, VII, 45). Про поетів, що „допускають неуклюжесть стиха“ я не мав рації і згадувати, бо яке мені до них діло? — хоч я, певна річ, добре знаю, що усякі поети на сьвіті бувають; мені важна була думка д. Стешенка тільки про Шевченка. З другого боку я не збирал ся й полемізувати з цього приводу з д. Стешенком, чи обороняти від його Шевченка, бо останній, певна річ, моєї оборони не потребує. Тим разом я лиш визначив сю навіть для профана з елементарних причин уже не золоту, а просто дику думку д. Стешенка. Коли він хоче, я тепер додам до цього, що уважаю її дикою з тих самих причин, з яких не можу інакше назвати відомий присуд одного тямущого критика про спів соловейка; „а жаль, что певнаком ты с нашим пѣтухом: еще-б ты болѣ навострился, когда бы у него немножко поучился“... Д. Стешенко в ролі Шевченкового вчителя поетичної техніки — це картина, яку не щодня можна бачити: кажучи словами Шевченка — „найтверезійший би упив ся, скупий жидуга дав би гривню, щоб позирнуть на ті дива!“ А дива справді таки надзвичайні, бо хоч у Шевченка і знайдуться невеличкі гріхи з боку техніки, то про якусь „неуклюжесть“ його поезій і мови не може бути. До речі буде тут згадати слова д. Франка про Куліша і Шевченка: „навіть найбільш занедбані, ескізні Шевченкові вірші виходили сто раз мельодійніші, натуральніші від Кулішевих гладко підгільзованих — полін“ (Л. Н. Вістник, 1902, V, 46); коли Кулішеві вірші в порівнанні до Шевченкових можна назвати „гладко підгільзованими полінами“, то що вже сказати про вірші самого д. Стешенка, який проте мостить ся в учителі техніки до Шевченка! „На великість гріха Шевченка в огляді (sic) техніки д. Сфремов дивить ся дуже грізно“, — рекомендує ніби мій погляд д. Стешенко, але се його власний погляд. Зрікати ся власних думок і дарувати їх опонентові — се, певна річ, велика з боку д. Стешенка жертва; але-ж я, як профан, не маю жадних претенсій на орігінальність та ученість, тим то й не потребую жертви від д. Стешенка: хай його добро при йому й зостається ся. Як що-ж

він хоче знати мій погляд на цю справу, то скажу, що я не то не „грізно“, а просто ніяк не дівлю ся, бо не маю заміру відбивати хліб у критиків таких, як д. Стешенко, і через те їм полішаю цю легку роботу — з поважним виглядом оціжувати комарів і вишукувати у письменників аби-які дрібненькі хиби. Коли-б таких критиків ще й цього позбавити, то вони мабуть не знайшли-б що й казати про того чи іншого письменника, — отже їм честь і місце „в огляді техніки“...

Тепер моя черга надходить говорити про льогіку. Єсть у статі у д. Стешенка такий уступ: „Но достоинства содергання поезії Шевченка не исчерпуються толькож вышеуказаним (чим саме — для нас зараз се не цікаво, С. Г.); как бы близко ни подошла она к западной поэзії, за ней всетаки числился один дефект, — именно отсутствие обращенія к интеллигенції и малое развитіе субъективной лирики. Правда, и до Шевченка этот дефект формально как будто восполнялся, но и (?) в смыслѣ достиженія цѣли, попытки данного рода почти сводились к нулю. Только в кievскій період, благодаря сильному развитію личности и микроскопическому (? !) пробужденію нації, дѣлается возможнаю настоящая субъективно-интеллигентная (!) лирика, ярким представителем которой явился Шевченко, а в несравненно меньшей степени его собратья-поэты“ (Научное Обозрѣніе, 44). Я мусів навести цілий сей уступ, бо д. Стешенко і тут мене обвинувачує, що я в своїй замітці його фразу „видрав із живого місця і таким чином цілком перекрутів його думку“. Полишивши без уваги правдиву стилістичну перлину, що „микроскопическое пробужденіе нації“ у д. Стешенка сприяє повстанню поезії, я прохати-му читача зупинити ся на підкresлених мною місцях у наведенім уступі. З них ясно виникає, що в першій половині уступа автор у Шевченка знайшов брак „обращенія к интеллигенції и малое развитіе субъективной лирики“ (хоч досить пригадати тільки „Посланіе до живих і мертвих“, не згадуючи про силу анальгічних творів); а в другій — Шевченко несподівано „явился ярким представителем“ тієї самої лірики, якої, коли вірити першій половині цитованого уступа, поетови бракувало („числился один дефект“). Те, що д. Стешенко говорить між початком і кінцем наведеного уступа, — що хтось там збирав ся той дефект усунути, тай то невдатно, — очевидно не міняє справи що до Шевченка. Отже,

як на профанську льогіку виходить, що не здіймаючи руки на правду я мав цілковите право, і тепер сього права не зрікаюсь сказати, що д. Стешенко на протязі 5 рядків потрапив висловити дві цілком суперечні думки. Д. Стешенко уважає, що „отсі „пять рядків“ власне й показують, що ніякої протилежності в даному місці нема“ (Л. Н. Вістник, VII, 47) і навіть патетично вигукє на мою адресу: „*o sancta simplicitas!*“ — се робить честь його льогіці й показує, що він як учений може собі дозволити таку з льогічного погляду роскіш, якої я, бувши профаном, допустити ся жадним чином не можу. Одно тільки не робить йому чести: навіщо він мої слова перевертас по своєму? Я кажу: „він (д. Стешенко) ще раз на його (Шевченка) руку здіймає“ (Л. Н. Вістник, IV, 59), а д. Стешенко зараз же вихоплюється з коментарем: „з сього видно, що я в своїй статті тільки й робив, що здіймав руку на Шевченка“ (ib. VII, 46) і тут же завдає мені „грубу неправду“. З сього видно, скажу я, що д. Стешенко навіть простої думки не може передати, не покалічивши її по своєму,¹⁾ щоб зайвий раз важити втіхи завдаючи опонентови брехню там, де йому про неї й не сниться. Цікаво, що вираз „здіймання руки“, як я називав критичні заходи нашого автора коло Шевченка, дає д. Стешенкови приключку кинути мені обвинувачене в... шовінізмі та клерикалізмі! Особливо мені сей клерикалізм подобається, хоч я і не збагну своїм профанським розумом, до чого власне тут його, як й „національні съятощі“, пристібнуто, — може-б д. Стешенко був ласкав говорити виразніше, а то натяк такий темний, що тратить усю сіль свою, — ну, та се між іншим.

¹⁾ Та що вже говорити про переказ, коли навіть простої цитати з статті опонента д. Стешенко не може навести, не заподіявши попереду з нею досить съмливої операції. Напр. мої слова: »праця д. Стешенка, на нашу думку, варта більшої уваги, детальніших заміток, ніж які подав д. І. Л., що ніби не зважується ся договорити свою думку до краю, поставити крапку над і« (Л. Н. Вістник, IV, 57) — він цитує так: »потрібус більшої уваги та й автор першої рецензії ніби не зважується ся договорити свою думку до краю, поставити крапку над і« (ib. VII, 40). Так само видумане ніби то мною »ненадавання ваги працям Кулика« (ib. VII, 43—44) справді належить д. Стешенкові, бо про Кулика я в. свой замітці ні разу не згадую. А проте, поводючись так съмливо з чужими словами та думками, д. Стешенко тією самою рукою, якою тільки що доконав операції над моїми словами, випише мені прикрі нотації за »перекручуваннє! Коментарів до сього не треба.

„Невже, — з патосом запитує д. Стешенко, — вказання на дефект у творчості хоч би й великого поета може бути назване ким-будь окрім шовініста „здійманням руки“ на поета? Звісно, що тільки профани вищого калібра можуть ставати на таку позицію. Що їм до того, чи є дефект, чи ні — не треба балакати про свої дефекти тай годі!“ (Л. Н. Вістник, VII, 47). І знов моя черга надходить сказати, що *sancta simplicitas* знайшла собі вигідне і, здається, цілком відповідне помешкання в особі д. Стешенка, якому я, „профан вищого калібра“, мушу пояснити деякі зовсім таки елементарні речі. Я цілком пристаю до думки д. Франка, що у нас „творам Шевченка припала дуже незавидна і всяку критику вбиваюча роль — книг канонічних, съященного писанія“ („Причиники до оцінення поезій Тараса Шевченка“, Світ, 1881 р. 158) і разом із автором сих слів уважаю таку долю Шевченкових творів за річ дуже ненормальну і шкодливу для належної оцінки Шевченка, а тим самим і для усієї нашої літератури. Для останньої було-б правдивим щастем, коли-б про Шевченка у нас, як у російській літературі про Пушкина, знайшовся був свій Белінський, який би вяснив справжню вагу Шевченкових творів без тих порожніх загальних фраз, без того побожного страху, який став просто таки традиційним у розмовах про Шевченка. Певна річ, що такий Белінський не обійшовся-б і без того, щоб не показати і справжніх дефектів Шевченкових, і зла в сьому „шовіністично-клерикальне профапство вищого калібра“ не бачить ніякого, а навпаки — тільки добро і для Шевченка, і для літератури. Треба говорити про дефекти, але як говорити? Я, напр., не згоджуєсь з деякими думками про того-ж таки Шевченка, що висловив у своїх відомих статтях небіжчик Драгоманов, але в усякому разі тих думок я не назву „здійманням руки“, а от до Стешенкових інакшої назви не можу добрести. І се тому, що — хай се буде відомо д. Стешенкови — буває критика і критика. Коли вона полягає на тому, щоб видумати у когось небувалу „неуклюжість“ та „дефекти“ і, плутаючись у льотічних та стилістичних суперечностях, розбавити сї видумки „масою“ хоч і заслужених, та порожніх і банальніх компліментів (сю „масу“ д. Стешенко ставить собі в особливу заслуго, а мені, що про неї не згадав — у тим більшу ганьбу), які хоч „не оставляють желати ничего лучшаго“, та проте і не дають нічого для характеристики даного письменника, то годі таку критику назвати інакше, як „здійманням руки“. Хай дарує

мені д. Стешенко, але з по-за такої причепливої до дрібниць та повної банальних компліментів критики, що оціжує старанно кожного комарика і не добачає слоня, — з по-за такої, кажу, критики раз-у-раз витикається зрадливо кінчик ослячого вуха, котрий, як не ховає його автор, зраджує всю справу і показує, що основним принципом у таких критиків буває здебільшого відоме: „и я его лягну“. Така критика, на мою шовіністично-клерикально-профанську думку, справді не велико важить і нї чести авторови не робить, ані літературі користи жадної не приносить.

Не буду сперечати ся з д. Стешенком про д. Грінченка, якого він ставить на рівні з дд. Кононенком та Біловським, як не став би з людиною, хорою на дальтонізм, сперечати ся про кольори; а що в сьому пункті у д. Стешенка коли не цілковитий дальтонізм, то щось до його вельми близьке — се-ж очевидно. Не буду також і про те говорити, чи велику „дозу літературного смаку“ виявив д. Стешенко, поставивши на чолі естетичної школи в українському письменстві п. Старицьку та по-над усіяку міру вихваливши п. Романову. Але до тієї злощасної школи мушу ще раз вернутися, бо д. Стешенко й тут закидає мені, що його „ясні слова д. Єфремов перекручує в потрібному (!) для цього зміслі“ (Л. Н. Вістник, VII, 44). Розгортаю Научное Обозрение і на стор. 52—53 знахожу ту школу. На чолі її поставлено п. Старицьку, про яку з самого-ж початку сказано, що вона „поетическими чертами“ дорівнює д. Самійленкови; інших поетів названо просто вже „представителями ея школы“ і характеристику, напр., Славинського зроблено методом порівнання його з п. Старицькою. З цього вивожу, що коли є якась школа, то ватажком її мусить бути той, хто стоїть на чолі, — особливо, коли талантам він дорівнює такому справді визначному поетови, як д. Самійленко, коли до його рівняють інших письменників із тієї-ж школи, а то й просто кажуть: „представителем ея школы“. „Добросовісний читач“ так власне й зрозуміє відповідне місце.¹⁾ Але-ж д. Стешенко протестує

¹⁾ Не знаю, як „добросовісний читач“ прийме ще отсє місце в статті д. Стешенка: в 90-х роках він констатує серед українських поетів „такое обилие именно серьезных дарований, выше которых на всем протяжении нашей литературы можно поставить одного только Шевченка“ і потім поміж справді визначайшими поетами (які, до речі, хронологічно не всі належать до дев'яностох)²⁾ згадує й безперечних *dii minores*, як дд. Старицькою.

проти такої думки, зрікається її, — дуже радий за його, що він хоч сим разом не зважується обстоювати видимого абсурда, однаке не я калічиваю його думки, а просто вони покаліченими вже вийшли з голови їх автора. Через *lapsus linguae* сказано, що не думалось, але замість того, щоб отверто в сьому призвати ся, д. Стешенко поспішається ся перекинути вину „с больної головы на здоровую“, зробивши мене ще й винуватим за те, що сам висловився так негарно. Ну, та після того, що ми бачили раніше, я вже з сього не дивую; мені тільки за правду неповинну піяково: за що її д. Стешенко потріпує так без жалю?

Показавши в своїй замітці деякі зразки наукових відомостей д. Стешенка та його-ж критичного й логічного апарату, я кажу, що взагалі „плутаниця думок у д. Стешенка заводить його іноді в такі нетри логічних непорозуміння, із яких годі вийти щасливо“ (Л. Н. Вістник, IV, 59), і даю знов один тільки зразок такої плутаниці. Та що і в сьому випадкови д. Стешенко нічого не годен добачити, опріche моїх „ворожих відносин до правди“ та „літературного профанства“, то знов мушу навести чималий уступ із його статі й доповнити те, що коротенько сказано в моїй першій замітці. „В общественной жизни Украины того времени, — каже д. Стешенко, — с одной стороны уничтожено было крѣпостничество (знов кажу: sic!) и тым самым поэзія лишилась одного из важнейших мотивов; прежнее бурное течение жизни и поэзіи вошло в покойное русло, новых форм жизни и мотивов еще не назрѣло, — и потому русскому поэту вообще и в частности украинскому становилось в данном (?) отношении трудно. С другой стороны — самолюбіе (!) украинцев получило некоторое удовлетворение в допущеніи украинской рѣчи в журналѣ и воскресных школах, в печатаніи учебников и т. п. В третьих — общество вмѣстѣ с правительством шло на встречу народу. В виду всего этого, украинская поэзія начала 60-х годов как не бле-

рицьку, Славинського, Романову, Шнайдер, Маковея, Щурата, то-що. Боюсь, що з приводу наведеного уступа у «добросовісного читача» з автором знов може вийти таке-ж саме непорозуміння, як і з приводу николи п. Старицької. Такі занадто переборщені характеристики, в яких автором, кажучи його власними словами, раз-у-раз «обнаруживается большое почтеніе» і «самая радужная надежда», до такої міри панують у статі д. Стешенка, що д. І. Л. цілком справедливо назвав її «піснею хвалебною».

щет талантами (все они второстепенны) — так и содержанием: поэты отражаются (?) то в идиллических картинах, то в миндально-поверхностной лирике, то в лучшем случае в неопределенных призывах к работе на пользу народа" (Научное Обозрение, 47). Читач, думаю, й без моих коментарів добре бачить, хто з нас двох — я чи д. Стешенко — кажучи його власним словом, „жаль за минулий ставить на місце жалю над відсутністю нового“, і скільки мої іронічні слова, що „поетам лишається ся тільки посипати попелом свої голови, згадуючи ту подію, що видерла у їх „один из найважніших мотивов“ (Л. Н. Вістник, IV, 59) — мають повну рацію. Але й oprіч цього, трудно знайти місце, в якому під сосом „думок златих“ більше було-б, як каже Виборний в „Наталці Полтавці“, „наколочено гороху в капустою“, інш тут. Насамперед — про яке „самолюбіе“ Українців говорить д. Стешенко, тай до чого тут взагалі як-б не було „самолюбіе“? Хиба він дума, що українська преса і народня мова в школах для Українців тільки питаннє „самолюбія“, а не один із найважніших засобів до національного відродження і культурного розвитку нашого народу? Ну, та нехай і так, нехай се лише питаннє „самолюбія“, — але тоді от що для мене, профана, знов таки незрозуміло: чому задоволеніє цього „самолюбія“ та зацікавленіє громади й уряду народом відбили ся на українській поезії тільки таким способом, що „поэты отражаются“ так невдатно? Де, інакше кажучи, лежить причинний звязок між усіма тими подіями, про які згадує д. Стешенко, та „идиллическими картинами“ і „миндально-поверхностною лирикою“, в яких тогочасні українські поети „отражаются“? На мою профанську думку повинно було стати ся як раз навпаки, як справді й було, хоч д. Стешенко цього не знає, в росийській літературі. Так звана „епоха великих реформ“ розбуркала великий та дужий рух серед громади, зміцнила сили літературним робітництвом, окрилила їх надіями на те, що старому ладови прийшов кінець і Росія стоїть на порозі нового громадського життя. Разом з тим ся епоха надала росийській поезії і нової сили і нових мотивів, хоча, правда, з деякою специфічною барвою. Справді тільки-ж тепер Некрасов, напр., з „литературного поденщика“, яким був досі, стає справжнім речником громадянства і поетом, котрого „муза мести и печали“ висловлює кращі думки і бажання тих часів. А за Некрасовим стоїть цілий ряд, правда, менш популярних тоді, бо на се були особливі причини, але все-ж таки визначних поетів,

як Л. Майков, Ол. Толстой, Полонський, Фет та ін., і що найцікавіше — вони як раз репрезентували „чисту поезію“, себто та-
кий напрям, який мало насуває до загального напряму серед гро-
мадянства. Знесення кріпацтва таким чином не зашкодило навіть
чисто естетичній поезії, не кажучи вже про громадянський напрям;
навіть більше — і не могло зашкодити, бо воно вже само, з одного
боку, висувало на перший план безліч нових мотивів, а з другого
— і не видирало у поетів „одного з важливіших мотивів“, бо
формальне визволення кріпаків ще не становить у житті народ-
ньому абсолютноого перевороту, що всі проблеми життєві одразу
розвязує й витворює зразу ж „на землі мир и в человѣцѣх благо-
вolenіе“. Се дуже добре висловив Некрасов хоч би отсими віршами:

Я видѣл красный день: в Россіи нѣт раба!
И слезы сладкія я пролил в умиленіи...
„Довольно ликовать в наивном увлеченьи, —
Шепнула Муза мнѣ: — пора идти вперед:
Народ освобожден, но счастлив ли народ?“

Щитання, чи народ став щасливим по визволенні з кріпацтва,
вже одно дає безліч мотивів для поезії, бо з одного боку, як каже
російський поет —

...на мѣсто сѣтей крѣпостных
Люди придумали много иных,

а з другого — і сама спадщина по кріпацтві як віками набувала
ся, так тільки віками-ж і затирається, тим то ще й досі тяжить
вона над народом. Недавні страйки по цілій Галичині, або торішні
селянські розрухи в Полтавщині й Харківщині та повсякчасні
аграрні „непорозуміння“ на цілому просторі українських земель —
що-ж як не сліди кріпацтва, не наслідки в значній мірі тих по-
милок та надуваття, які зроблено в часи визволення кріпаків па-
нуючим верствам на користь, а народови на шкоду та кривду?...
А коли так, то значить про те, щоб зразу, моментально по ре-
формі забракло мотивів у поетів, може говорити тільки той, хто
не розуміє ні часу, ні подій, ні обставин; тай наведені в горі
факти з історії російського письменства говорять проти цього.
Правда, поезія тих часів була переважно змісту громадянського;
інша не мала тай не могла мати популярності в ті бурливі
часи, — але чому-ж Україна не появила хоч би свого Некрасова?
Що до українського письменства д. Стешенко виставляє ще й спе-

цільні причини, oprіч знесення кріпацтва: він думає, що на перешкоді до цього стало те, що „самолюбіє українцев получило нѣкоторое удовлетвореніе“ від часткового, мікроскопічного допущення української мови в пресу і школу, та що „общество вмѣстѣ с правительством шло на встречу народу“. Проти цього „наукового“ погляду, мені здається ся, не варто й сперечати ся, бо, як на мою профанську думку, діялось зовсім навпаки. Занепад української поезії, хоч не такий уже надто великий, як думає д. Стешенко,¹⁾ став ся через те, що українська інтелігентна громада (про уряд, певне, краще й не згадувати), виключаючи поодинокі особи, зовсім не пішла на зустріч народові, съвідомо розуміючи свої національні завдання та обовязки. Простійш кажучи, съвідомої своїх національних інтересів інтелігенції ще й не було тоді, — були тільки поодинокі інтелігенти, — бо з одного боку вона не могла народити ся за попередні тяжкі часи, а з другого — „медовий місяць“ української „вольності“ (те, що д. Стешенко гумористично звє „удовлетвореніем самолюбія“) тягнув ся так не довго, що теж не встиг витворити якогось потужнішого руху, який конче мусів би відбити ся і на всьому письменстві українському, як і на поезії з'осібна. Не забуваймо, що вже 1862 р. впала „Основа“ і не через саму тільки власну безсилість, що тоді-ж таки вигнано українську мову з недільних шкіл, що 1863 р. видано перший таємний наказ проти українського слова. Брак съвідомої інтелігенції і був найголовнішою причиною того, що по всіх цих подіях почався другий антракт в історії українства, що тяг ся мало не десять років і відбив ся так нещасливо на історії українського письменства. Пригадавши сї факти і знайшовши замісі їх у д. Стешенка тільки порожні фрази про „самолюбіє“ і т. и., здається ся, маю право думати, що плутанина думок і брак елементарних відомостей про ті часи завели нашого автора в такі нетри логічних непорозумінь,

¹⁾ Одна помилка раз-у-раз викликає другу, і мені здається ся, що думка д. Стешенка про крайній занепад української поезії в 60-ті роки не що інше, як наслідок його попередньої помилки що до Куліша, якого він безпідставно викинув із гурту шестидесятників. Отже виключивши з порівнання Шевченка, що як геній стоїть, так скажемо, по-за конкурсом, і приднавши до шестидесятників Куліша, мати-мемо трохи інший образ української поезії того часу, а в усіхому разі не таку вже мізерію, яка вважається д. Стешенкові.

з яких годі вибрати ся щасливо. Зразків такої плутанини у д. Стешенка можна-б набрати чимало, але я наведу лише один, що має вже гумористичну закраску, — се інцидент із „новим словом“ д. Старицького. Зазначивши, що найбільшою фігурою в українській поезії 70-х років є д. Старицький, який „сказав новое слово в поэзии в отношении своих предшественников“ і „спеціально (?) для Украины оказал (sic) большія національныя заслуги“, д. Стешенко каже далі: „Новое слово Старицкаго выразилось в реагировании его на окружающую условие. Такое (цікаво-б довідати ся, яке-ж саме?) серьезное направление музы Старицкаго дѣляет ее достойной серьезного внимания. Этому еще более способствует сила выражения Старицким своих поэтических замыслов (?), достигающей (що?) у него значительных размѣров: она является, конечно, результатом у него (чудовий вираз, — школа тільки, що не російський!) большого художественного дарования“ (Научное Обозрѣніе, 48). Досі, як бачимо, опріч якогось досить темного „реагированья“, навіть натякання нема на те, яке-ж саме „новое слово“ сказав д.. Старицький. „Но указанным достоинством творчество Старицкаго не ограничивается“, — читаемо зараз же і думаємо: Hier liegt der Hund begraben, але читаючи далі, здивовано зауважуємо, що й тут ніякої собаки нема: д. Стешенко говорить про спеціально перекладницькі заслуги д. Старицького, яких певне ніхто й нікому не поставить в рахунок як „новое слово“. Дітям на забавку дають иноді такі загадкові малюнки: намальовано, скажем, дерево, а підпис питає: „де носорог“? — очевидно й тут щось на те скидає ся: говорить ся бог-зна про що, а читач мусить відшукати „новое слово“ д. Старицького. Могила складена з пишних фраз, породила, як у відомій приказці Гребінчиній, руденьке мишенятко.

„Але, — впадає д. Стешенко в іронічний тон, хоч той йому дуже не личить, — д. Ефремов не тільки виступа в ролі пишителя змислу чужих думок, він часом і на добру путь направляє. З приводу моего вислову він каже: — sic! у автора переплутались дивним способом „крѣпостничество“ і „крѣпостное право“. — Цїкава річ — „переплутались!“ Усього за 6 (виразно пишемо і підкреслюємо: шість“) рядків вище у мене стоїть вираз „крѣпостное право“, а тут раптом „переплутались дивним способом!“ Справдї для профанів дивно, але для простих смертних зрозуміло: раз

автор поруч з „кр'остним правом“ ужив і термін „кр'остничество“, то очевидно має на се підставу“ (Л. Н. Вістник, VII, 48).

Справді дуже дивно: авторови закидають, що він плутає неоднакові терміни, бо вживає їх разом, не розбираючи між ними ріжниці, а він на сей закид відповідає: — а так, уживаю, — і навіть підкresлює се, але про значення термінів ані пари з уст. Не маю права говорити за „простих смертних“, але за профанів можу забрати голос. Се, як відомо, люди надокучливі, настирливі: їм поясни все та покажи, щоб було видно як на долоні, — тим то мене зовсім не задовольнила хоч дуже категорична, але надто порожня відповідь д. Стешенка: ужив — значить, мав підставу. „Лукавиш — тес то як його — моя галочка, — скажу словами Тетерваковського, — а добре все розуміш“, що не про те ходить. Що ужив — се я й сам бачу, а от цікаво-б про саму підставу почути. Думаю, що даремно й удає з себе ображеного д. Стешенко, бо навіть „неучившемуся в семинарії“ відомо, що „кр'остное право“ (по українськи — кріпацтво, панщина) і „кр'остничество“ (в українській мові, здається, відповідного слова нема, а пояснити можна так: громадський напрям, що сприяє кріпацтву) — зовсім не сіоніми і вживати одного замість другого не можна. Се вже хоч би з того видно, що коли „кр'остное право“ можна було одним розмахом пера знищити, то з „кр'остничеством“ зовсім не така вже легка справа, скоро воно й досі істніє хоч би в особі мабуть і д. Стешенкови відомого князя Мещерського з його „Гражданином“. Замісь того, щоб удавати ображеного та підсовувати мені замір „ославлювати автора (себто д. Стешенка) всякими засобами“, сей автор краще-б зробив, як би був пояснив, як саме він відрізняє обидва поняття, — тоді-б і видно було, чи переплутались вони у його дивним чи не дивним способом, а переплутались. І се знов таки не єдиний і не останній зразок такої плутанини, яка показує, що д. Стешенко що найменше не вміє оперувати навіть загально-відомими термінами. Напр. на стор. 46 Наукного Обозріння читаємо: „Благодаря всем перечисленным качествам, украинская пародия поэзия вполне стала общеславянской“, а тим

часом з контексту видно, що мова мовить ся зовсім не про народну (пісні, казки то-що), а про літературну поезію 40-х та 50-х років; на стор. 42 — „Есть и еще одна черта в обеих названных литературах, составляющая для каждой из них демаркационную линию важного характера“, — мабуть і „простий смертним“ видно, що „демаркаціонна лінія“ тут не зовсім до речі; дуже я непевен також, чи слово „естет“, яким ні з цього ні з того д. Стешенко виляяв д. Славинського (стор. 52), не ужито замість — „естетик“, „естетическая натура“ і т. і. Взагалі нашому ученному авторови не зайвим би було держати на столі „Толковый Словарь“ і частенько до його заглядати: там би він знайшов чимало для себе нового й цікавого.

Нічого нема дивного, коли у такого автора, якому на столі треба мати „Толковый Словарь“, плутаница думок і темнота вислову межує з тим, що Росияне звуть „безграмотностью“, котра ще більш утруднює читачеви розвуміти, що власне хоче сказати автор. Правда, моя увага про „безграмотность“ здається д. Стешенкови „найдрібнійшою збросю“, яку я беру до рук, аби тільки його „знищити з головою“, і він знов уживає свого звичайного методу, — єдиного, який він справді консеквентно вміє перевести, — скидаючи обвинувачення „с бальної головы на здоровую“. Він бере одну ніби „безграмотну“ фразу у Пушкіна, згадує, що випадково зустрів таку-ж і у Толстого, і нарешті, як *ultima ratio*, наводить половину моєї фрази і пересипавши все се іронічними компліментами: „великий стиліст“, „великий писатель землі української“, „знаменитий грамотій“ і т. і., думає, що сим знищив мене з головою. Але даремно він се думає: замість знищити, він просто не в ті двері попадає. Бо коли-б навіть Пушкінова й моя фрази були справді такі „безграмотні“, як се здається д. Стешенкови, то хиба-ж се виправдує його „безграмотность“? А що-б сказав він, коли-б я напр. на ласково призначений мені титул профана відповів: „то ще хто його знає, а от тим часом учений д. Стешенко умудрився пустити в сусідство таке скандалче „наукове“ видання „Наталки Полтавки“,¹⁾ яке і профан не кожний би потрапив

¹⁾ Се знамените виданне, яке само кожному ученному могло-б »воздвигнуть памятник нерукотворный«, негативної одначе вартости, вийшло цього року в Київі. Д. Стешенко, заходившись дати »провѣренный текст (по изданию 1838 г.

зладити? — як він думає, чи така моя відповідь урятувала-б мене від назви профана? Думаю, що ні, тай сам я від неї не відрікаю ся. А коли ні, коли скандал, заподіяний д. Стешенком з виданням „Наталки-Полтавки“ не здіймає з мене титулу профана, то так само інавіть доведена Пушкінова чи моя або чия іншия „безграмотность“ не визволяє д. Стешенка від обовязку писати грамотно. Кажу — „інавіть доведена“, бо кожному, хто вміє російську мову, очевидно, що тільки непогамоване бажання знайти проти мене відповідну, і як йому здавалося, дуже влучну зброю примищило д. Стешенка побачити якусь надзвичайну „безграмотность“ в тих фразах, що він наводить. Невна річ, що мабуть у кожного з сучасних письменників можна відшукати кілька не до ладу збудованих фраз, бо самий характер журнальної праці, яка вимагає поспіху і через те робить ся здебільшого на-швидку, не дозволяє виглашувати старанно стиль і шліфувати кожну фразу. Але коли у інших письменників такі помилки стрівають ся тільки випадково, то у д. Стешенка се — звичайна річ: в кожній його праці їх стільки, що хоч лопатою горни, та се мабуть уже й сам читач зауважив із цитат, які мені доводилось наводити. В своїй замітці, не бажаючи про се довго розводити ся, я обмежився одним лише зразком, тай то не вищукуючи, а взявши перший, що в око впав; тепер я навожу їх у примітці трохи більше,¹⁾)

и открытому списку 1820 р.) »Наталки-Полтавки«, дав замість цього ряд власних помилок, видумок та поправок, якими до решти знівечив і попсуває текст Котляревського, а собі, як ученому, видає найвиразніше *testimonium paupertatis*. Дивись рецензію д. Грінченка в »Кіевской Старинѣ« (книжка за липень-серпень цього року, стор. 56—60).

¹⁾ »Остановившиесь выразительно на дѣятелях... (38). »Котляревскій... примкнул к той сторонѣ западно-европейского пеевдоклассицизма, которая иллюстрируется (?) обращением к народу« (39). »Ряд подражаний народной пѣснѣ и картины из народной жизни — вот тѣ связи, которы соединяют его (Шевченка) с предыдущими поэтами и который (що саме? коли »ряд« — безграмотно, коли »связи« — nonsens) он сознательно одобрил у своих предшественников« (41). »Украинская поэзія... слѣдя (слѣдуя?) за европейскими теченіями, продолжала«... (42). »Весь ужас народной жизни, растревляемой(!) помѣщиками, был изображен«... (44). »Шевченка трогали судьбы прочих славян, выносивших долю, аналогичную с его родиной« (44), — доля аналогична с родиной!). »Чувствование массы окружающих невзгод« (44). »Полная изолированность лучших умов среди прочаго ?) дворянства« (44). »Постѣ

хоч разом застерегаю читача, що коли-б хотів зупиняти ся на кожній такій помилці д. Стешенка, то мусів би передрукувати мало не цілу його статю. Я зовсім не маю себе нї за „великого стиляста“, нї тим більш за „великого українського критика“, чи ще краще — „великого письменника землі української“ і навіть почуваю трохи сорому за іронію д. Стешенка, в таких занадто переборчих формах виявлену. Я — просто профан, але профанство мое не перешкоджає мені бачити що до д. Стешенка, що у його „стиль бомбастичний“, як висловив ся один рецензент (Л. Н. Вістник, 1903, I, 70), розтріпаний (пригадую, що *le style c'est l'homme...*), думки поплутані, слова вживаються в невідповідній значенню, фрази сплітаються в неможливих сполученнях, — а се для ученого зовсім не маленька хиба, бо що й по тій ученості,

разъясненія (?) поезії Шевченка... появляются изслѣдованія... (46). «Один из историков русской литературы, г. Скабичевский, включил лучшаго ея (ея — очевидно »русской литературы«, хоч мова йде про Шевченка) представителя в число писателей »общих« для всей славянской (входитъ и для Поляков?) Россіи» (46). »Данная эпоха, характеризуемая всеобщим подъемом интеллигентіи по поводу (!) уничтоженія крѣпостного права, затронула, конечно, и украинскій отдѣл послѣдней« (46). »Поэты отражаются (?!)... в идиллических картинах« (47) »Частое непонимание вождями народа своих высоких задач« (49). »Франко взынал о помощи народу, об исцѣлении его от тяжелаго состоянія нищеты« (49). »Застой общественной жизни... не оплодотворил ее...« (50), — чи »застой« может »оплодотворить« що-нибудь?) и т. и. и т. и. без конца и краю. А от ще кілька перлин зі статї, надрукованої у »Вістнику«: »Се наше нещасте (брак научных сил) тяжко мусить відбивати ся на культурному житті могутних навіть націй, а про таку прибиту, як українська, нема чого й говорити« (VII, 39), — чому наше нещасте мусить відбивати ся на якихось могутних націях?... »Сю прикру появу добаваемо в статї д. Ефремова... про мою статю про українську поезію в »Научном обозрѣнії«, 1902 р., книга 12. Вся його »дискусія« »про останню« і т. и. (ib. 39). »Про останнюю« — себ-то про книгу? чи про поезію, хоч то вже буде не »остання«, так само, як і »статя«, як і »поява«? И се тільки на першій сторінці! Взагалі д. Стешенко любить надживати словами: »первый« і »послѣдний«, чи в українських своїх працях — »останній«, так само як і дуже категоричним способом вислову: слова »безспорно«, »положительно«, »вполнѣ объективно«, »безошибочно«, »безусловно«, »внѣ всякаго сомнѣнія« то-що занадто часто прикрашують речения д. Стешенка, хоча іноді уживанне їх »отличается одной категоричностью, не представляется вытекающим из фактических предпосылок и является только голым, так сказать, мнѣniем автора« (»Научное Обозрѣніе«, 37), як висловлюється сам д. Стешенко з іншого приводу.

коли її виявлено в такій формі, що і же тяжко або й зовсім неможливо домізкувати ся до неї! Тай сама вченість д. Стешенка, як видно з попередніх уваг, належить до того-ж сорту, що й господарювання Лопуцьковського. Обом часто бракує найелементарніших відомостей та уміння консеквентно додержати якийсь основний погляд, якусь провіди, гадку; обидва дещо чули, тай то прихапцем, про „хорошу методу“, але не второпавши її до ладу, раз-у-раз не в ті двері попадають; обом льогічності й на стільки не вистарчає, щоб хоч сяк-так довести свою думку і на протязі кількох рядків не збочити, не ухилити ся від тези, та вони навіть не помічають, що збили ся з дороги; хиби сї обидва надолужують хиба порожньою балаканіною та гучними шабльоновими фразами. Словом, усього того, що сам д. Стешенко досить влучно зве „прелестями ненаучного мышления“ (Научное Обозрение, 38), у його повно, мов „аффекту вщерть набитий кош“ в його поезіях. А тим часом — гляньте, яке самовпевнені, яка пиха і призиство до кожного, хто зважить ся з ним не згодити ся; яка съмливість в роздаванні патентів на ученністю та профанство і певність, що він ті патенти має в своїх руках; які претенсії на науковий авторитет, який нахил благородно обурювати ся за потоптану нїби то правду і.. зараз же топтати її самому без жалю, без милосердя! Я звичайно не вважаю потрібним вдавати ся в кваліфікацію моральної сторони відповіді д. Стешенка, того надзвичайного, в нашій журналістиці мабуть ще небувалого потоптання правди во імя самої-ж таки правди, бо сподіваюсь, що безсторонній читач може се зробити й без мене. Скажу лише, що д. Стешенко виявив риси не ученої, а просто тільки до засліплення, до забуття усього на сьвіті закоханої в себе людини. Як найвищого степеня іронії, д. Стешенко вживає про мене виразів: „великий український критик“, „великий письменник землі української“, — на жаль я не можу віддячитись йому тим самим і назвати його „великим українським ученим“, — навіть іронічно не можу, бо я, профан, занадто поважаю науку, щоб навіть жартом завдавати їй приkrість близьким сусідством із д. Стешенком...

Я переглянув відповідь д. Стешенка на мою замітку і скористував ся з цієї нагоди, щоб разом вдруге перебігти і його статю „Новейшая украинская поэзия“, хоча й сим разом далеко ще не все, що можна було, використав. Читач може буде на мене ремстувати за те, що я обіцяв показати йому дещо з „думок зла-

тих, які ученуу главу посідають“, та замісь того примусив його відбути довгі й нудні „вояжі“ з Чернігова до Воронежа й назад в компанії з Лопуцьковським. Прошу проbacення, але я влмушений був се зробити, щоб показати д. Стешенкови, на скільки перша моя, досить лагідна замітка була „недостойним нападом“ на його, „продуктом перекручених (!) його думок, затаювання одних фактів і піднесення неістнуючих“ (Л. Н. Вістник, VII, 50)... Думаю також, що маю тепер повне право і навіть моральний обовязок зібрати до гурту всі ті епітети і компліменти, які д. Стешенко щедрою рукою розсипав проти мене по всій своїй статі (одважний, натхнений відвагою, грізний, розвязаний, повний неправдивости, нищитель змислу чужих думок, знаменитий грамотій і т. и.) і з подякою вернути їх назад авторові: йому вони більш до лиця. Одного, правда, я йому не верну, а лишу собі, — се „профана“, бо епітет сей стане мені обезпекою й запорукою, що я ніколи не буду зачучений до того гурту „учених“, до якого належить д. Стешенко.

На закінченіє моєї з д. Стешенком розмови муши з жалем призвати ся, що у мене справді є на сумлінні супроти його один гріх: в останніх рядках своєї замітки я звертався до такту д. Стешенка. Каюсь — я зовсім безпідставно і безпотрібно образив його, підозрівши істнованнє у його такої, як тепер бачу, непотрібої і навіть цілком зайвої риси: те, як д. Стешенко повітав мій необачний вчинок та і вся взагалі його відповіль показали мені се досить виразно... Sapienti sat, але чи буде також sat і д. Стешенкови — се мене вже ані трохи не обходить, тим то ні в які дальші розмови, а тим більше в „перебранку“ з ним вступати більш не буду, бо не маю до того ні часу, ні охоти...

Сергій Ефремов.